

၆၈

1991

1999

Դ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԼՍԱՐԱՆ-ԸՆԹԵՐՑԱՏԱՆ ԳԱՀԻՐԷԻ

ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆՆ

ԵՒ ԱՅԺՄՈՒ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԸՆԹՈՒԹԻՒՆՆ

ԲԱՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

ՏՕՐԹ. Ն. ՏԱՂԱԿԱՐԵԱՆԻ

1908 Յուլի 18ին, Լսարան - Ընթերցատան մեջ

ԳԱՀԻՐԷ

ՏՊԱՐԱՆ «ԿԱՄՊԵԹՈՒ»

1908

Դ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԼՍԱՐԱՆ - ԸՆԹԵՐՑԱՏԱՆ ԳԱԿԻՐԷԻ

ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆՆ

ԵՒ ԱՅԺՄՈՒ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆ

ԲԱՆԱԲՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՏՕԲԹ. Ն. ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆԻ

1908 Յուլիս 18/ն, Լսարան - Ընթերցարան մեջ

ՏՊԱՐԱՆ "ԿԱՄՊԵԹԱ"

1908

Դ. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

Վարչութիւնն մկատի ունենալով այն աւագ կարեւորութիւնը զոր ստացած է այս պահուս Կաթողիկոսական Ըմտրութեան հարցը, և որմով այնքան լարուած ուշադրութեամբ կը շահագրգռուի հանրային կարծիքը, կը փութայ մրատարակութեան տալ այն շահեկան բանախօսութիւնը, զոր Մեծայարգ Տօքթ. Ն. Տաղաւարեան ըրաւ Լսարան-Ըմթերցատան մէջ, անցեալ Յուլիս ամսոյ 18ին:

Նւ այս գրքոյկով վարչութիւնն անշուշտ զոհացում տուած պիտի ըլլայ այն ազգայիններուն, որոնք փափագ մը յայտնեցին այս “ապրուած կեանքի”, բանախօսութիւնը հրատարակուած տեսնելու:

Պէտք չենք տեսներ մեր ընթերցող հասարակութեան մերկայացմել յարգելի բանախօսը, որու ձեռնհասութիւնը մերկայ խնդրոյ մէջ յայտնի է ամէնուն:

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Լսարան-Ըմթերցատան Հայոց
Գահիրէի

Գաւիլիէ, 4 Օգոստոս 1908

4/391-Ը

29 1997

ՀԱՅՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆՆ

ԵՒ ԱՅԺՄՈՒ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆ

ՏԻՐԱՐԸ,

Հայոցս համար կաթողիկոսական ընտրութիւնը մի կարևոր հարց է, մանաւանդ յօրէ յետէ որ՝ զրկուած քաղաքական իշխանութենէ ու ցիրուցան իսփիւոս աշխարհի՝ ընդհանրական Հայրապետի արժողով կապուած եմք իրարու:

Ռուսահայն այս կարևոր խնդրոյ առթիւ եռուզեռ վիճակ մ'ունի այժմ: ամէն կեդրոններու մէջ ծխական ժողովներ կազմուեցան ու անուանեցին առ այս Մասնաժողովներ, որք իրենց մէջ խնդիրն քաւական հասունցնելէ ետք՝ իրենց կողմանէ պատգամաւորներ ղրկեցին ի Տփղիս, իբր անդամ Նախընտրական յանձնաժողովոյ, ուր մայիս 25էն (Հ.Տ.) ի վեր, այս հրատապ հարցի մասին ընտրական ծրագրեր կը ներկայացնեն, կաթողիկոսի մը յատուկ արժանիքները նկատի կ'առնեն, արժանաւորագոյն ընտրելիներու կեանքն ու գործքն կը քննեն, իմի բան՝ կը խօսին, կը վիճին ու այս պահուս յարմարագոյն երկանուն և քառանուն ցան-

կերու պատրաստութեամբ կը պարապին. կովկասահայ
թերթերն իրենց սիւնակներն լայնատարած բացած են
այս բոլոր աշխատութեանց արձագանք տալու համար:

Թրքահայն որ մեր ազգութեան մեծամասնութիւնն
կը ներկայացնէ՝ տիրող բռնապետական րեժիմին շնորհիւ՝
խօսելու ու գրելու ազատութենէ զուրկ, աւամայ
անտարբերութեան դատապարտուած է:

Պարսկահայն անդ տիրող քաղաքական յուլմանց
հեռանքը՝ չէ կարող լրջօրէն պարապիլ այս հարցով:
Եւրոպաբնակ և Ամերիկաբնակ հայութիւնը ըստ Պաշտ-
ժեկիայի իրաւունք չ'ունենալով ձայնի ու քուէի՝
գրեթէ ստիպեալ լուռումունջ կը մնան. սակայն մեզ
Եգիպտահայոցս համար՝ որ մեր Ռուսահայ եղբարց
համարժէք ազատութիւն կը վայելեմք՝ ներելի չէր մեզ
մեռելային անտարբերութեան մէջ գտնուիլ, նամա-
նաւանդ որ Եգիպտահայելն արեւմտեան հայոց գրեթէ
միակ վիճակն կը ներկայացնեն՝ որ ազատօրէն կարող է
իւր ձայնն ու կարծիքն յատնել. զի հաւանականաբար
մեր Թրքահայ եղբարց պատգամաւորներ՝ նոյն իսկ
Տաճկաստանէ զուրս Արարատեան Աշխարհին մէջ՝
ստիպման ու ճնշման տակ պիտի գործեն ու խօսին
և տրուած հրահանգի համաձայն պիտի քուէարկեն:

Շնորհաւորելի է արդարեւ Լսարան-Ընթերցատան
պատկառելի Վարչութիւնն որ յղացաւ այս երեկոյթի
գաղափարն ու կազմակերպեց զայն: Իսկ ես իմ մասին
շնորհակալ եմ այդ մեղուաջան Վարչութեան՝ որ պա-
տիւն ըրաւ ինձ այս կարեւորագոյն հաջցի մասին բա-
նախօսելու հրաւիրել զիս:

Կաթողիկոսական ընտրութեան խնդիրն լիակատար
պարզելու համար կարեւոր է նախ Հայրապետական
աթոռի պատմական կարեւորութիւնն բացատրել:

Հայք քրիստոնէութեան Ա դարուն իսկ ունեցան
Յիսուսի վարդապետութեան հետեւողներ և առաքեալ-
հաստատ երկու աթոռներ յԱրտագ և յԱգուլիս, որոց
մին ժառանգող հայրապետներէն ըլլալու է Եւսեփիոսէ
յիշատակեալ Հայոց եպիսկոպոս (ի մա հայրապետ)
Մերութանն՝ որոյ հետ թղթակցած է Ս. Դիոնիսիոս
պատրիարքն Աղեքսանդրիոյ (254ին):

Քրիստոնիա հայք ի սկզբան ազատօրէն պաշտեցին
հրէական այս նոր վարդապետութիւնն, որոյ ծաւա-
ման մեծապէս նպաստած ըլլալու են Հայաստանի
հրեայ զաղութք՝ իբր իրենց երկրէ եկած մի կրօն որ՝
Մովսիսականութեան մի աղանդն կրնար համարուիլ.
սակայն ապա երբ այս նոր աղանդաւորաց թիւն աճեցաւ
երկրի կառավարութիւնն ստիպուեցաւ հալածանքներ
հանել անոնց դէմ, որոց մի քանին պատմութիւնն
արձանագրած է:

Դ Դարուն սկիզբն յաւուրս Մեծին Տրդատայ, և
շնորհիւ իւր եղբորորդոյն՝ Իրիգորի՝ Քրիստոնէութիւնն
եղաւ երկրի կառավարութեան պաշտօնական կրօն:

Գրիգոր եպիսկոպոս ձեռնադրուելով ըստ ժամա-
նակի սովորութեան թաթկոսի հաստատած կեսաբիրոյ
Եպիսկոպոսատեան յաջորդէն՝ եղաւ կառավարութենէ
ճանչցուած առաջին կաթողիկոսն. այսպէս երկու թա-

գաւորազն եղբորորդիք Տրդատ և Գրիգոր երկրի քաղաքական և կրօնական իշխանութեանց պետերն եղան:

Գրիգոր երկրի կրօնական մեծ կեդրոնին Աշտիշատի մէջ հիմնեց առաջին կաթողիկէն և տիրացաւ Տարոնի՝ որ երկրի կրօնապետի յատուկ կալուած գաւառն էր. ապա քաղաքական նկատումներով հայրապետական աթոռն փոխադրուեցաւ Լճմիածին արքայականին մօտ, որ էր ի վաղարշապատ: Այս երկու իշխանութեանց (Քաղ. և կրօն.) արքայազուն պետերն խորհրդակցաբար կը կառավարէին երկիրն. այդ օրէն սկսաւ Հայոց հայրապետի կարևորութիւնն:

Կրօնապետական իշխանութիւնն քաղաքականին նման ժառանգական էր և յորդոց որդի կը շարունակուէր: Գրիգոր Լուսաւորչի սերնդէն էր Մեծն Ներսէս քաղաքագէտ կաթողիկոսն, որ Հայոց հայրապետական աթոռն անջատեց Կեսարիոյ եպիսկոպոսականէն, և ինք հայ եպիսկոպոսաց ձեռքով հայրապետ օծուելով՝ Հայ եկեղեցւոյ ինքնագլխութիւն տուաւ որ կը վայելէ ցարդ: Իր արժանաւոր գաւառին Սահակ Պարթեւ՝ ինչպէս զիտէք՝ աւելի յառաջ տարաւ իր հօր գործն. իր ազգին զիր, զբաղանութիւն և Սուրբ Գրոց մի ոսկեղենէք թարգմանութիւն տալով՝ աջակցութեամբ Մեսրոպայ՝ Հայ եկեղեցին եղաւ կառաւելալ Ազգայնական: Սահակ արու գաւազ չունենալուն յաջորդութիւնն իւր գործակցին Մեսրոպայ Մաշտոցի անցաւ իւր փափաքանօք. յետ այնու Լուսաւորչեան սերնդի սպառնման հետեւանօք, ազգն սկսաւ ընտրել իւր կաթողիկոսներն, որով մեր հայրապետութիւնն եղաւ բուխարկութեան վրայ հիմնուած մի Հաւատարմապետական իշխանութիւն:

Կաթողիկոսներն միշտ խորհրդակցութեամբ ընդ արքային վարէին ազգին ճակատագիրն և մինչև իսկ երբեմն աւելի առաջ երթալով կը քննադատէին թագաւորին ապօրէն ընթացքն ու զայն կը յանդիմանէին:

Այսպէս շարունակուեցաւ մինչ ցվերջ Արշակունի հարստութեան: Յետ այնու ազգի անիշխանութեան ժամանակ կաթողիկոսը երկրի ներկայացուցիչն ալ էին. իրենք էին որ շատ անգամ Պարսիկ շահերու, Բիւզանդիայի կայսերաց և Հազարացոց ամիրապետներու հետ կը թղթակցէին ու կը բանակցէին յանուն ազգին եւ անոնց ներկայացուցիչ մարզպաններու, կառավարիչներու եւ ոստիկաններու հետ կը վիճէին, ու անոնց ընթացքին դէմ բողոքներ կը հասցնէին առ երկրի վեհապետն: Բազմատունի եւ Ռուբէնեան իշխանութեանց ատեն շատ անգամ Հայոց հայրապետի ձայնն գերակշիռ էր թագաւորի ձայնէն, զի կաթողիկոսն ժողովրդեան ներկայացուցիչն էր, մինչդեռ արքայն ժառանգականութեան օրինօք զահի տիրակալ մ'էր միայն:

Հայ եկեղեցին իր կրօնաւորներու և նոր իսկ կաթողիկոսի ընտրութեան համար հասարակապետական եղած է, ի սկզբանէ անտի «Զայն բազմաց ձայն Ածյ. ի սկզբան վրայ հիմնուած է» ասոր մէջ կը կայանայ իր ուժը և ժողովրդեան վրայ ունեցած մեծ հեղինակութիւնն և այս տեսակէտով Քրիստոնեայ այլ եկեղեցիներու վրայ ունեցած է առաւելութիւն:

Մեր ըսածներէն կը տեսնուի թէ Հայոց կաթողիկոսութիւնն կրօնական տարազով քաղաքական և կրօ-

նական իշխանութիւն մ'է, և Հայրապետն հայ ազգի ներկայացուցիչն է:

Արարատեան կաթողիկոսը ազգին մի հատուածինն չեն՝ այլ լրութեանն: Արդարեւ երբ ժԲ դարուն ծնունդ առին Հայ հոռվմէական մարմիններ և միաբանութիւնը՝ ասոնք էր ճանչնային Ամենայն հայոց կաթողիկոսութիւնն, և նոյն իսկ ժԹ դարուն երբ Օսմանեան վեհապետներէն իբր ուրոյն հասարակութիւն ճանչցուեցան և ունեցան ուրոյն Պատրիարք, նոյնն տեղի ունեցած է և Բողոքական հայոց համար:

Տասն և վեց տարիներ առաջ կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ Երեւանի շուրջ բոլորի Հայ բողոքական հասարակութիւնն փափաք յայտնեց մասնակցիլ կաթողիկոսական ընտրութեանց, առարկելով թէ՛ կաթողիկոսն ընդհանուր Հայունն է:

Խորմեան Հայրիկ յետ ընտրութեան թրիէսթէի ճամբով իր աթոռն երթալուն առթիւ՝ Վիլննաի և Վենէտիկի Միտրոպոլիտան կրկին միաբանութիւնը՝ իբրեւ իրենց հայրապետին ամենաջերմ վերաբերութիւն ունեցան անոր հանդեպ: Վերջերս անոր հանգստեան առթիւ՝ աստ թէ այլուր՝ ազգին այդ երկու փոքր հատուածներն մեզ հետ ողբացին ու սգացին, զի Հայուն ընդհանրութեան հայրապետն էր վախճանողն և ոչ անոր մի մասինն: Եւ ուրախ եմ այսօր հաստատելով որ առանց խտրականութեան հայրապետական ընտրութեան խնդրոյն առթիւ գումարնալ այս հաւաքոյթին մէջ ունիմք ազգին կրօնական երեք հատուածներու ներկայացուցիչներն:

*
* *

Յետ ազգային և քաղաքական իշխանութեանց բարձման մեզ տիրապետող օտար վեհապետը Յոյն, Հագարացի, Պարսիկ, Թուրք գիտնալով Հայոցս համար մեր Հայրապետի տուած կարեւորութիւնն զայն չվշտացնելու համար՝ միշտ յարգած են իւր ընտրութիւնն և վաւերացուցած զայն: Սակայն երբ Արարատեան աշխարհն 1828ին 'ի Պարսից Ռուսիոյ անցաւ, նոր տիրապետող ազգն քիչ վերջ (1836) հայազգիներէ և ռուսերէ կազմուած մի Մասնաժողովի յանձնեց Հայոց եկեղեցական իրաւասութիւններն 'ի գիր առնուլ, որ փոքր սրբազրութեամբ մը վաւերացուելէ հտք եղաւ կաթողիկոսարանի օրինագիրքն՝ որ Պարսեկիս կ'անուանի: Այդ օրինաց 9 յօդուածներն (11էն 19ն) կաթողիկոսին ընտրութեան յատուկ են, յորում ըստ վաղեմի սովորութեան ընդունուած է թէ՛ ամեն Առաջնորդութիւն հայրապետի ընտրութեան համար երկու պատուիրակ պարտի ղրկել Էջմիածին, մին կրօնական որ կ'ըլլայ առաջնորդն կամ իր մէկ փոխանորդն, և մի աշխարհական: Պարսեկիս խմբագրութեան ատեն ի թուրքիս կար 45 Առաջնորդութիւն, 'ի Ռուսիա 6 և Պարսկաստան ու Հնդկաստան 2. ուստի ընդամենն 53 վիճակ եւ 106 պատուիրակ: Ըստ Պարսեկիս Սինոդի 7 անդամներն, եւ Էջմիածնայ վանուց 7 աւագ միաբաններն եւս քուէ տալու իրաւունք ունին, որով եւ ճայներու գումարն կ'ըլլայ (106 + 14) 120: Բնակաւաբար այն ատեններն Եւրոպիոյ եւ Ամերիկայի մէջ

չկային Առաջնորդութիւններ զորս հոգելոյս Խորմեան Հայրիկ ստեղծեց, որք եւ գուցէ ապագային պէտք եղած դիմումներու շնորհիւ իրաւունք ունենան իրենց պատուիրակներն ղրկել. սակայն առ այժմ օրինական կերպով կարելիութիւն չկայ:

Պաշտեփաւս կը պահանջէ որ պատուիրակաց քուէարկութեամբ առաւելագոյն ձայն վաստկող 4 քանոթականներու վրայ տեղի ունենայ մի երկրորդ քուէարկութիւն, եւ անոնցմէ առաւելագոյն քուէ ընդունող երկու եկեղեցականաց անունները Չարին ներկայացնեն և Չարն վաւերացնէ անոնցմէ մին:

Պաշտեփաւս այս վերջին տրամադրութիւնն Հայոցս համար արդարեւ վիրաւորիչ է, զի նա սովորութիւն ունէր իր առաւելագոյն ձայն ընդունողն բարձրացած տեսնալ Մեծին Գրիգորի Աթոռին վրայ և ոչ օտար վեհապետի մը միջամտութիւնն: Առ այս իսկզբան լոկ տրտունջներ յայտնուեցան, զի Չարերն Հայոց Ազգային զգացումներն չվիրաւորելու համար միշտ անոնց առաջին ընտրելին կը վաւերացնէին. սակայն դժբաղդաբար հակառակն տեղի ունեցաւ 1885 ին, և Չարն փոխանակ Մեղիսէիէք արքեպիսկոպոսի՝ որ Հայոց ընտրեալն էր՝ երկրորդ Քանոթաւ Մակար Թեղատցին վաւերացուց: Ազգն տակն ու վրայ եղաւ առ այդ: Կ. Պօլսոյ Երեսփոխանական ընդհանուր ժողովն եռուզեռ վիճակի մէջ մտաւ. Յանձնաժողովներ ու Մասնաժողովներ կազմուեցան խնդիրն քննելու և յառաջիկային նմանօրինակ դիպաց առաջն տուելու համար. թրքահայ թերթեր ամիսներով իրենց խմբագրական խորհրդածութեանց նիւթ ըրին զայն:

Քաղցրէ մեզ յուսալ թէ՛ այս անգամ միևնոյն ցաւալի իրողութիւնն չկրկնուիր, և Հայոց պատուիրակաց մեծամասնութեան ձայնն վաստկողն՝ կը տիրանայ հոգելոյս Մկրտիչ Ա. հայրենասէր կաթողիկոսի վախճանմամբ՝ այրի թողուած Մեծին Գրիգորի Պարթևի գահուն: Սակայն և այնպէս դժբաղդ պատահականութեանց առթիւ մեծապէս չափսոսալու համար՝ իբր երկրորդ Քանոթաւ ներկայացնեմք առաջնոյն ուղղութեամբ մի արժանատւորագոյն անձ:

*
* *

Հայրապետական գահն թափուր մնալով պէտք է շմիածնայ Սինդոն և Կ. Պօլսոյ Պատրիարքարանին մեծփութկոտութիւն ցոյց տուին անմիջապէս կապուել տալու ընտրութիւնն՝ և առ այս դիմումներ եղան կովկասի Փոխարքայութեան. սակայն Ռուս կառավարութիւնն արդար իրաւամբ պահանջեց որ յարգուի առ այս Պաշտեփաւսի տրամադրութիւնն, այսինքն Հայրապետի վախճանումէն մէկ տարի վերջ հոկտ. 30 նոյ. 12ին տեղի ունենան ընտրութիւնք:

Արդէն բաւական ժամանակէ իվեր Էջմիածնայ Սինդոն պատուիրակաց ընտրութեան ձեռնարկելու հրաման տուած է, սակայն չգիտեմք թէ՛ ինչու Կ. Պօլսոյ Պատրիարքարանէն դեռ նոր կը հասնին պատուիրակի ընտրութեան յատուկ հրահանգ. և կ'իմանամք թէ տեղւոյս Ազգային իշխանութիւնը արդէն գործի ձեռնարկած են, և Գահիրէի ու Աղեքսանդրիոյ Ազգային Երեսփոխանաց մի խառն ժողովն վաղն պիտի կատարէ իր պատուիրակի ընտրութիւնն:

*
* *

Արդ՝ Հայոցս կաթողիկոսութեան պատմական կա-
րեւորութեան, և անոր ընտրական օրինաց ծանօթանա-
լէ ետք, մեզ կը մնայ ձեռնարկել բուն գործոյն, այն է՝
հաւանական թիւնածուներու արժանեաց բաղդատական
քննութեան:

Սակայն որոցմէ՞ ընտրել կաթողիկոսն: Նատեր միայն
Արքեպիսկոպոսներն ու Եպիսկոպոսներն ֆաւորիտա կը
համարին, ինչ որ եղած է ընդհանրապէս, և ինչ որ
կը հասկցուի Պարսէկիայի «բարձրագոյն եկեղեցականներ»
ասութեամբ. սակայն վերջերս ոմանք ուզեցին և Բարձր-
եկեղեցական ընդունել առաջնորդական պաշտօն վարող
և Սինոդի անդամ վարդապետներն, և հետեւաբար շարք
մը վարդապետաց անուններ մէջ նետուեցան. ոմանք
աւելի յառաջ երթալով՝ ուզեցին նոյնիսկ քահանայից
դասն ալ նկատի առնուլ, և ծայրայեղականներ՝ ինչինչ
պատմական իրողութեանց վրայ յենլով՝ աշխարհա-
կաններէ ընտրութիւնն ալ ներելի դատեցին: Այս ամեն
ըստիս առանց արդիւնքի ժամավաճառական բանավէճեր
են. հետի՞ եմք պատմական դարերէ և այդ դարերու մէջ
տիրող պայմաններէ. ուստի մէկդի թողումք աշխարհա-
կաններն, ամուսնացեալ և կուսակցօն քահանայներն
(իմա՝ վարդապետներն). չխեղաթիւրեմք Պարսէկիայի
Բարձրագոյն եկեղեցականութիւնն ասութիւնն, և դովաւ
հասկնամք միայն Եկեղեցւոյ իշխաններն, այսինքն
Եպիսկոպոսաց դասն:

Արդէն 1883ին հոգեւոյս Ներսէս պատրիարքի նախա-

գահութեան տակ կազմուած կաթողիկոսական Բ. Յանձ-
նաժողովին կողմանէ՝ այս ինդիւրն ընեաւ և որոշուած է
միայն եպիսկոպոսներն կաթողիկոսական ընտրութեան
թիւնածու համարել: Յարգեմք մեր ժողովներու որո-
շումներն՝ ըսնի որ զանոնք փոխելու բացառիկ հարկին
մէջ չեմք գտնուիր: Նոյն իսկ մեր Եկեղեցին մեծարելու
համար երէկուան վարդապետներն իբր յաւտիտա մէջ-
տեղ չնետեմք, և անոնց անուններն բազմարդիւն եպիս-
կոպոսաց իբր համարժէք չառաջարկեմք, դա ըստիս
յարգանքի նուազութիւն է թէ՛ մեր Եկեղեցւոց և թէ՛
մեր եպիսկոպոսաց դասուն:

Արդ՝ ընդհանուր ակնարկ մը նետեմք հայ եպիսկո-
պոսաց վրայ: Արեւելեան հայոց եկեղեցականութիւնն
ընդհանրապէս անծանօթ է մեզ. իրենց խոստովանու-
թեամբ իսկ անոնք չունին հայրապետական աթոռի արժա-
նի եկեղեցական: Վերջերս Ռուսահայ կարեւոր գործիչներէ
ինձ զրուած մասնաւոր թղթակցութիւններ զայս կը
հաստատեն. իրենց եպիսկոպոսներէ մի քանին (Սու-
րենեան, Այվատեան) շատ շատ քառանուն ցանկին մէջ
կրնան մտնալ, իսկ երկանուն ցանկին համար ոչ ոք
ունին, և բոլոր յոյսերնին Արեւմտեան Հայոցս եկեղե-
ցականութեան վրայ դրած են: Մենք ալ շատ հարուստ
չեմք այդ ապրանքով, մեր եպիսկոպոսներէն կովկա-
սահայ Յանձնաժողովներու կողմանէ երկանուն ցանկին
արժանի կը յիշուին Իզմիլեանի, Գուրեանի և Օրմանեանի
անուններն. ուստի սիտի բաւականանամք այս երեքն
ծանօթացնել Զեզ. քննելով անոնց կեանքն ու գործերն,
ու վեր հանելով անոնց յատկութիւններն ու թերու-

թիւներն կաթողիկոսական գերագոյն պաշտօնին համար, որք՝ յուսամ կարի իմն պիտի դիւրացնեն մեր Ազգ. մարմիններու խորհրդածութիւններն և գործունէութիւնն ի մասին յարմարագոյն պատուիրակի ընտրութեան:

Իսկ զալով մեր այլ եպիսկոպոսաց՝ որոց անուններն կը յիշուին իբր քառանուն ցանկի յարմար, են՝ Մկրտիչ Արք-Եպիսկոպոս Վեհապետեան՝ երբեմնի գործօն և հայրենասէր առաջնորդ Ատանայի, և Մուշեղ Եպիսկոպոս Սերովբեան՝ արժմու առաջնորդ Ատանայի, արմաշական եռանդուն զրիչ և գործիչ, որոց մասին աւելորդ կը համարիմ պարապիլ աստ, զի մենք միայն երկանուն ցանկի թեկնածուներն նկատի պիտի առնեմք: Ուստի ներկայեմք մեր երեք թեկնածուներն՝ սկսելով անոնց արժանաւորագոյնէն:

*
* *

Իզմիրեան Սրբազան ծնած է ի Լ. Պօլիս (Գում-Գարու) 1845ին, աշակերտած է իր թաղի վարժարանաց. 1862ին շրջանաւարտ կ'ենէ, և Լ. Պօլսոյ Օրթոքսիդի Թարգմանչաց վարժարանի ընդհանուր հսկող և Հայ լեզուի ու թուաբանութեան ուսուցիչ կը կարգուի: Այդ միջոցին կը մշակէ զրականութիւնն և Աստուածաբանութիւնն: Իզմիրեան ի տղայ տիոց կրօնասէր և եկեղեցասէր էր եւ կրօնաւորութեան մեծ հակում ունէր, ուստի եւ 1864ին վերջերն սարկաւազ կը ձեռնադրուի շարունակելով իր Օրթոքսիդի վարժարանին մէջի պաշտօններն: Շատ սիրուած է իր աշակերտներէն, և ընդհանրապէս իր մի խոժոռ նայուածքն կը բաւէր յուղ-

ղութիւն ածելու զայնս: 1869 ին վարդապետ կը ձեռնադրուի, և Գում-Գարուի զբաղն Սուրբ Յարութիւն եկեղեցւոյ քարոզիչ կը կարգուի, միևնոյն տան Գում-Գարուի Լուսաւորչեան աղջկանց վարժարանի կրօնի ուսուցիչ կ'անուանի: Այդ օրերէն իր ճարտար բնաւասացի կարողութիւնն և կրօնի խոր հմտութիւնն երևան կուգան, ուստի և Իսկիւտարի Նոր. Թաղի կարող ազգային ու զարգացեալ երիտասարդութիւնն ջանադիր կ'ըլլան զայն իրենց թաղն տանիլ, և վերջապէս կը յաջողին 1872 ին, և Իզմիրեան կ'ըլլայ Սուրբ Կարապետ եկեղեցւոյ սիրուած քարոզիչն և ճեմարանի մանչոց ու աղջկանց կրկին բաժիններու կրօնի ուսուցիչն:

Այս ժամանակներն Ղալաթիոյ Սուրբ Լուսաւորչայ վարժարանն սկսած էր մասնաւոր փայլ մ'առնել ազգանուէր Ս. Փափագեանի Տեսչութեան տակ, և ժամանակուան Լ. Պօլսոյ ամենէ փայլուն վարժարանն էր, որոյ կրօնի ուսուցչի պաշտօնին կոչուեցաւ Իզմիրեան: 1876ին եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի շարունակելով իր քարոզչի և կրօնի ուսուցչի պաշտօններն, մինչ 1886 մարտին՝ իր Եզիպտոսի առաջնորդ անուանումն:

Իզմիրեանի պէս ազգասէր և կարող անձնաւորութիւն մը չէր կրնար գոհանալ քարոզչութեան և ուսուցչութեան պաշտօններով, արդարեւ նա մեծ գործնէութիւն ունեցած է Պատրիարքարանի շրջանակին և Ազգ. Վարչ. Ժողովներուն մէջ: 1870 ի սկիզբներն քարտուղար կ'անուանի Ազգ. վարչութեան կրօնական ժողովոյ և միանգամայն հոգեւոյ խորմեան պատրիարքի անձնական քարտուղարութիւնն կը ստանձնէ, իր այս

Իզմիրեան
N. 34

կրկին պաշտօններն կը վարէ մինչ 1874: Իզմիրլեան 1872ին Ազգ. Երեսփոխանական ժողովոյ անդամ կ'ընտրուի և կ'ըլլայ Ընդհ. ժողովոյ մի կարեւոր գործիչն մինչ 1886՝ իր Եզիպտոսի առաջնորդ ընտրութիւն: Այս 14 տարիներու երկար ժամանակամիջոցին քանիցս կրօնական ժողովոյ անդամակցած է, և գրեթէ միշտ զանազան յանձնաժողովներու, մասնաժողովներու և նախաքննիչ դիւաններու գործօն անդամն եղած է: Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են 1876ին կազմեալ հարստահարութեանց Բ. քննիչ յանձնաժողովն և 1883ի կաթ. Բ. Յանձնաժողովն՝ որոնց առանցքն և ոգին եղած է: Առ այս վարչական և Երեսփոխանական ժողովոց արձանագրութիւնը վկայներ են իւր եռանդուն և արդիւնաշատ գործունէութեան: Կրօնական ժողովոյ մէջ իր ձայնն միշտ գերակշիռ համարուած էր իբր նախանձախնդիր Հայ եկեղեցւոյ սկզբանց տիպար ուղղամտութեան, և անբասիր կրթօնաւոր: Թոյլ տուէք որ աստ կարեւոր միջադէպ մը (anecdote) մէջ բերեմ: Անգամ մը կրօնական ժողովն ընդ Նախագահութեամբ Ներսէս հոգեւոյս պատրիարքին վարդապետի մը գայթակեղցուցիչ մի արարքն քննելու զբաղած էր, ամբաստանեալն իր աղի արտասուքով կակուղցուցած էր Ներսէսի սիրտն, ուստի և նա յետ խնդրոյ քննութեան՝ մեղմացուցիչ պարագայներ չգտնելով՝ ի պաշտպանութիւն ամբաստանեալին, քրիստոնէական ներողամտ աչօք նայելու առաջարկ կ'ընէ և կը յաւելու՝ «ո՛վէ վերջապէս ձեզմէ այն՝ որ երբէք աշխարհիկ տկարութիւններ ունեցած չէ, և զոնէ մի անգամ մեղան-

չած չէ՛»: Այս հարցականին վրայ բոլոր ժողովականք աչքերնին կը խոնարհեցնեն. ի բաց առեալ իզմիրլեանէ՝ որ ոտքի վրայ ելած և ձեռքն կուրծքին վրայ դրած «Ես՝ Սրբազան» կը բացազանչէ: Արդարեւ միայն իզմիրլեան էր որ այդպէս յանդգնօրէն պատասխանելու ի վիճակի էր... Նա անբասիր եկեղեցական անուանուած է նոյն իսկ իր հակառակորդներէն:

1879ի մարտին Ներսէս վարժապետեան հոգեւոյս պատրիարքի հիւանդութեան առթիւ Ազգ. Ընդհ. ժողովէն կ'ընտրուի Պատրիարքական փոխանորդ և գործադիր նախագահ Ազգ. Ընդհ. և վարչ. ժողովոց: Նոյն ատեններն 61րդ յօդուածի գործադրութեան միջոցներն խորհող և գործադրող Խորհրդարանական յանձնաժողովոյ նախագահն էր միանգամայն: Այս ժամանակամիջոցի Երեսփոխանական ժողովոյ ատենագրութիւններն պերճախօս վկայներ են իւր գործնէութեան:

Իզմիրլեան բազմիցս գաւառներէ առաջնորդ ընտրուած է, սակայն Երեսփ. ժողովոյ գործօն անդամք չեն ուզած զայն հեռացնել կեդրոնէն, զի իր եռանդուն գործունէութեան մեծ պէտքն կար: Վերջապէս 1886ին Եզիպտոսի կարեւոր վիճակին համար իզմիրլեանի պէս կարող անձնաւորութեան մը պէտքն զգալի դարցած էր, նա ընտրուեցաւ ու եկաւ աստ. և ըստ տեղացւոց վկայութեան չորս տարուան մէջ տեղւոյս Ազգ. գործերն լաբիւրնթոսի վիճակէն կը հանէ ու կը կանոնաւորէ, կտակային կարեւոր խնդիրներ կը կարգադրէ, փլչելու վիճակին հասած եկեղեցին նորոգել կուտայ, վիճակն Ազգ. վարչական ժողովներով կ'օժտէ, վարժարաններն

կանոնաւոր ընթացից մէջ կը դնէ, Ազգ. կալուածներն կորստեան դէմ կ'ապահովէ: Առաջնորդարանին տեղա- կան հանգամանաց համաձայն կանոնազիր մը կուտայ և այսօր Եզրիպտահայն օրհնութեամբ կը յիշէ Իզմիրլեանի անունն և յիշատակն:

Եզրիպտոսի տօնակէզ կլիման խանգարած ըլլալով իր առողջութիւնն ստիպուեցաւ 1891ին զառնալ ի Կ. Պօլիս, ուր իր սիրելի թաղին Սբ. Կարապետ եկեղեցւոյն քարոզչութիւնն կը ստանձնէ, և կը կարգուի Կեղը. Վարժարանի Եկեղեցական պատմութեան ուսուցիչ:

Իզմիրլեան 1894ին դեկտ. 7ին Երեսփոխանական ժողովոյ կողմանէ Կ. Պօլսոյ պատրիարք ընտրուեցաւ, պաշտօն՝ զոր ամենայն արժանաւորութեամբ և անձ- նուիրութեամբ վարեց մինչ. 1896ի օգոստոսն, և որ ատեն Սուլթան Համիտի իր դէմ բռնած ընթացից հե- տեւանօք հրաժարեցաւ, ու քիչ վերջ Սուլթանն զայն Երուսաղէմ աքսորեց ուր կը մնայ 12 տարիներէ ի վեր:

Համառօտակի ներկայեմք աստ Իզմիրլեան Սրբա- զանի 20 ամսեայ պատրիարքական գործունէութեան զխաւոր կէտերն:

Ժողովուրդն մեծամթոյս խոնեալ էր ի Մայր-Եկե- ղեցի Իզմիրլեանի սահմանադրական օրինական ուխտն ընելիք օրն, և համակրական շոնդակից ցոյցեր կ'ընէր, նորընտիր պատրիարքն՝ իւր ուղղութիւնն ու ծրագիրն համառօտակի ժողովրդեան ներկայելու համար ըսաւ թէ ինքն՝ «հաւատարիմ հետեւող մը պիտի ըլլայ խորիմեան Հայրիկի և Ներսէս Վարժապետեանի սկզբանց ու գոր- ծունէութեան». ու քիչ օրէն երեւան հանեց Սասնոյ

Ջարդն՝ զոր Կարմիր Համիտ այդ լեռնագաւառն պաշա- րելով ընել տուած էր 4 ամիսներ առաջ՝ լուրն դուրս չհանելու ամեն կարգի զգուշութեամբ: Իզմիրլեան սրը- տակսկի չօր մը վայել ոճով բողոքեց առ այդ Բ. Դրան ու Դեսպանական մարմնոյն, և ստեղծեց այս- պէսով քաղաքակիրթ աշխարհի մէջ դէպ Հայն ցաւակ- ցութեան և համակրութեան հոսանք մը: Մեծ տէրու- թեանց Բարլիքեհերոս մէջ բազմաշարժար Հայուն պաշտպանութեան աղաղակներ լսուեցան և Եւրոպական ու Ամերիկեան մամուլն սկսաւ համակրանօք ձեռք առնել հայկական հարցն. քաղաքակիրթ ժողովրդոց մէջ մեծ- անփոխ Միթինկներ ու Յանձնաժողովներ կազմուեցան՝ ի նպաստ խօշտանգեալ հէզ Հայուն: Պահ մը Սուլթանն իսկ սարսեցաւ, ու վերջապէս ձեռք բերուեցաւ 1895 Մայիս 11ի բարեկարգութեանց ծանօթ ծրագիրն:

Սահմանադրական գործնէութիւնը արդէն տարիներէ ի վեր խափանուած էին, և Սահմանադրութեան տարե- դարձն արգիլուած էր տօնել: Իզմիրլեան Երեսփոխանական ընտրութեամբ վարչական Ժողովներն ու Խորհուրդներն կազմակերպեց, և հրաման ստացաւ տօնել Սահմա- նադրութիւնն բոտ վաղեմի սովորութեան: Իզմիրլեան իր գործունէութեան աջակից ունեցաւ Դրան ազդեցութէնէ զերծ անձնաւորութիւններէ կազմալ Բազ. ժողով մը և իբր խորհրդական՝ ազգին մէջ ամենէ աւելի հեռատես և քաղաքագէտ ընդունուած բարձր անձնաւորութիւններ, որոց անունն աւելորդ է տալ աստ:

Սուլթանն ի տես Իզմիրլեանի ժողովրդականութեան և քաղաքակիրթ աշխարհաց մէջ յառաջ բերած հա-

մակրանաց՝ պահմը սարսեցաւ, և աշխատեցաւ որևէ վտանքի մը առաջըն առնելու համար՝ հայ ու թուրք պաշտօնատարներու միջոցաւ համոզել իզմիրլեանն որ իւր ուղղութիւնն փոխէ, լքանէ եւրոպական տէրու թիւններն, իրեն ապաւինի. և այդ ամենէ առաջ ուղերձով մը գոհունակութիւն և շնորհակալութիւն յայտնէ Կայսր. Կառավարութեան. այս նպատակին հասնելու համար Կարմիր Համիտն ամեն կարգի խոստումներ շռայլեց և եկերիկներ դարձուց, սակայն իզմիրլեան անդդուելի մնաց իր ուղղութեան մէջ ու միշտ պատասխանեց. «Իս ժողովրդեան զգացմանց թարգման մ'եմ, ինչպէս գոհանակութիւն յայտնել երբ նա արին արցունք կուլայ տիրող ռեժիմէն, ինչպէս շնորհակալութիւն յայտնեմ երբ ամբողջ լեռնագաւառ մը դեռ նոր խողխողուած է, և թափուած արիւնն դեռ չորցած չէ... իրագործեցէք Ձեր խոստացած բարեկարգութիւններն և ես իմ բոլոր ժողովրդեանս հետ պիտի մոռնամ անցեալն ու գոհանակութիւն և շնորհակալութիւն պիտի յայտնեմ մեր Վեհապետին, և ծանուցանեմ ի լուր աշխարհի: Սուլթան Համիտ իր ճիշդութեան նրբութիւններով չյաջողեցաւ փոխել տալ իզմիրլեանի ուղղութիւնն և անկէ ստորագրութիւն մը խլել: Դեսպանական մարմինն որ ի մօտոյ կը հետևէր այս բոլոր դարձուածքներուն ու լարուած թակարդին՝ սքանչացաւ իզմիրլեանի վրայ և անուանեց զայն արդար իրաւամբ Մեծ Հայրենասէր, ու Երկաթե պատրիարք:

Իզմիրլեան իր քսան ամսեայ պատրիարքութեան ժամանակամիջոցին որևէ առիթ չկորսնցուց բողոքելէ,

վեր պահեց պատրիարքական Աթոռն ու արժանիքն, նոյն իսկ Դուռն կ'ակնածէր իրմէ, և պարբերաբար գոհացում կուտար իր պահանջներուն: Վերջապէս իզմիրլեան երբ զգաց թէ Համիտի և իր միջև ցրտումն կը սկսի աւելնալ, ու այլևս օգտակար չկրնար ըլլալ, իր խորհրդականաց հաւանութեամբ հրաժարեցաւ:

Սխալ է թէ Չարդերն իզմիրլեանի քաղաքականութեան հետեանքն եղան, ոչ. ինչպէս ըսինք, անոնք սկսած էին իր պատրիարքութենէ չորս ամիսներ առաջ, և ապա երեւան ելան շատ աւելի առաջ պատրաստուած Չարդերու ծրագիրն... իզմիրլեանի պաշտօնավարութեան միջոցին փոքր կոտորածներ եղան, և յետ իւր հրաժարման՝ Սուլթանի սիրելի Բարթողիմէոսի տեղապահութեան օրով՝ տեղի ունեցան մեծ Չարդերն. և որ փոխան ժողովրդեան աղետարշ աղաղակաց արձագանք տալու շնորհակալեաց ուղերձներ կը տեղացնէր Երջւրդի պալատն և Բ. Դուռն:

Ի մի բան իզմիրլեան Ազգին զգացմանց հաւատարիմ թարգման մ'էր, ինչ որ ըրաւ Ազգին հաւանութեամբ ու խորհրդովն ըրաւ, և առանց Ազգ. վարչական օրինական ժողովներու քան մը ըրաւ: Նա էր «Հովին քաջ որ դնէ գանձն իւր ի վերայ ոչխարաց» որպէս զրել տուած էր Հայրիկ՝ իրեն նուէր զրկած մատանիի մը քարին վրայ:

Համառօտելով իզմիրլեան Սրբազանի յատկութիւններն, կրնամք ըսել թէ՝ նա է Հայ եկեղեցւոյ սկզբանց քաջահմուտ ու նախանձախնդիր, գիտակ հայու պատմութեան և զգացմանց, անբասիր կրօնաւոր, օրինապահ,

հայրենասէր, կարող վարժ և եռանդուն գործիչ, ու
ինչպէս վերջերս ի Տփղիս գումարեալ կաթ. Նախըն-
տրական Գանձնաժողովի անդամներէն Հ. Մելիան ըսած է՝
« նա իր ընթացքի մէջ ուղիղ է, առանց գլուխ խոնար-
հելու. այս կամ այն կողմ չծուլի, եթէ նետ անգամ
ուղղուած լինի իր կրօնին »: Այս յատկութիւններով օժ-
տուած հայ եկեղեցականն արժանի է բարձրանալու
Լուսաւորչայ, Ներսէսի, Սահակայ, Մեսրոպայ, Շնոր-
հալւոյ, Աշտարակեցոյ գահէն, և արդէն ամեն կողմէ
զայն առաջին թիկնածու կը ներկայացնեն, որպէս և
Տփղիսի Նախընտրական Գանձնաժողովն:

*
* *

Դուրեան Եղիշէ Սրբազան ծնած է Կ. Պօլսոյ Իւս-
կիւտար թաղն 1860 ին, աշակերտած է Նոր թաղի
Ճեմարանին, ուր Հայ լեզուի մասին մեծապէս օգտուած
է Խաչատուր Միսաքեան պատուելիէն: 1880ին վար-
դապետ ձեռնադրուեցաւ և քիչ յետոյ Նեկոմիդիոյ մօտ
Պարտիզակ հայաբնակ աւանին քարոզիչ և վարժարա-
նին տնօրէն ուսուցիչ կարգուեցաւ, ուր յառաջ բերաւ
ուսեալ երիտասարդութիւն մը, և ինքնօգնութեամբ ինքն
ալ մեծապէս զարգացաւ: 1890ին Արմաշու Դպրեմանուց
ներքին տեսուչ և ուսուցիչ անուանեցաւ և այդ հաւ-
տատութեան մեծապէս նպաստեց: Արմաշականք կը
խոստովանին թէ՛ շատ բան կը պարտին Դուրեանի:
1896ին եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ, և Օրմանեան
Սրբազանի պատրիարք ընտրուելուն՝ Դուրեան Դպրե-
մանուց փոխ-վանահայր կարգուեցաւ: 1904ին Զմիւռ-
նիոյ առաջնորդ ընտրուեցաւ, ուր՝ կը գտնուի այժմ:

Կենսագրի մը յատկանիշն եղող անկոմնակալու-
թեան դէմ մեղանշած պիտի ըլլայի՝ եթէ իր կենաց
մի փուլն չյիշատակէի աստ, զի այդ անոր մարուր
կենաց մէջ սև բիծ մը կը համարին շատեր. բացատ-
րեմ: 1889ին Օսմ. Կառավարութիւնն պահաջեց Աշըգ-
եան պատրիարքէն եկեղեցական մը զրկել Եւրոպա
համոզելու համար Հայ գաղութներն չքաջալերել յեղա-
փոխական շարժումներն: Աշըգեան առ այդ ամենայար-
մարագոյն համարեց Դուրեան լեզուագէտ վարդապետն.
և նա իր հոգևոր պետին հրամանաց հպատակեցաւ
ինչպէս վայել էր մի կրօնաւորի, և այդ նպատակաւ
շրջան մ'ըրաւ Եւրոպա: Եթէ խնդիրն մօտէն քննեմք,
շատ մեղմացուցիչ պարագայներ կը գտնեմք, մանաւանդ
եթէ նկատի առնեմք իր այդ դերն կատարելու եղանակն:
Ուստի և սա պէտք չէ երբեք Դուրեան Եղիշէ Սրբա-
զանի արժանեաց արատ մը նկատուի:

Դուրեան Եղիշէ Սրբազան բառին բովանդակ նշա-
նակութեամբ զարգացնալ եկեղեցական մ'է, հմուտ
աստուածաբանական ուսմանց, գիտակ Հայ եկեղեցւոյ
և Ազգի պատմութեան, ծանօթ բանասէր և լեզուագէտ
միանգամայն. ունի շատ մը աշխատասիրութիւններ յորոց մի
քանի դասականներն հրատարակուած են. ձեռագիր
գործերէն Ազգ. պատմութեան մը մասին կը խօսուի:
Ինչպէս կը տեսնուի Դուրեան՝ ցարդ իր կեանքն վար-
ժարանաց ու վանուց մէջ անցուցած է. և Ազգ. մեծ
գործունէութիւն մը ունեցած չէ. սակայն իբր հմուտ
անձնաւորութիւն, հաւատացեալ, անբասիր եկեղեցական
և ճշմարիտ հայ, իր անունն կը տրուի իբր կաթողի-

կոսական ընտրելեաց երկանուն ցանկին երկրորդ քան տխրաւ և ըստիս իրմէն արժանաւորն չունիմք:

✱
✱ ✱

Օրմանեան Մաղաբիա Սրբազան Գաղատիացի մի թունդ կաթուղիկ ընտանեաց զաւակն է, ծնած է ի Կ. Պօլիս 1841ին. տասնամեայ Հռովմ Անտոնեանց վանքն կը դրկուի՝ որոյ վարժարանի շրջանն աւարտելէ հոր ուխտին միաբան կ'ըլլայ, և կը մտնէ Հռովմի Աստուածաբանական վարժարանն, զոր կ'աւարտէ 1865ին. իր վարդապետական ճառի նիւթն եղած է Պապի անսխալականութիւնն:

Օրմանեան Անտոնեաններու ներկայացուցիչն էր ի Կ. Պօլիս 1869-71 և ապա այդ ուխտի Կ. Պօլիս հաստատուէն հոր ի Հռովմ 1871-76: Օրմանեան 1876ին Կ. Պօլիս հասնելուն իր ուխտին կողմանէ ամենէ սաստիկ կոուողն եղաւ Հասունի դէմ, և երբ տեսաւ թէ՛ Հասուն զինքն կարգալոյժ հռչակելու կոնդակ հանելու վրայ էր ու Սազըզ Ազաճիի պատրիարքարանին կողմանէ իրեն հանդերձադրամ իսկ կը զլացուէր, հակա-հասունեան մի քանի ընտանիքներով Մայր եկեղեցւոյ ծոյն դարձաւ 1879ին, ու այսպէսով կարգալոյժ ըլլալէ ազատեցաւ: Կերսէս Պատրիարք առի վարձատրութիւն ծայրագոյնութեան աստիճան տուաւ, և Ղալաթիոյ Սբ. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ քարոզիչ կարգեց զայն: Այս ատեններն Պերլինի վեհաժողովոյն ազդեցութեան տակ Հայոցս մէջ արծաշնուած հայրենասիրական զգացումներն շահագործեց Օրմանեան և իր քա-

րողներով հայրենասէրի համբաւ հանեց, ու յաջողեցաւ յաջորդ տարին Կարնոյ առաջնորդ ընտրուիլ: Եթէ տարի (1880-87) անդ մնաց, գրեթէ ապարդիւն, ու անգամ մ'ալ իր մասին եղած զանգատներուն դէմ արդարանալու համար Կ. Պօլիս գնաց: 1886ին եպիսկոպոսանալու համար Էջմիածին այցելելուն ազդեց Մակար կաթողիկոսի վրայ, ու յաջորդ տարին Գէորգեան ճէմարանին Աստուածաբանութեան ուսուցիչ կարգուեցաւ: 1888ին Պօլիս դառնալով Գատրգիւղի և Գարակէօմրիկի քարոզչութեան կոչուեցաւ:

Աշրգեան Սրբազան 1888ին պատրիարք ընտրուելով՝ ուզեց իր այնչափ սիրած Արմաշն շէնցնել ու զայն Դպրեմանքի վերածել: Յաջողեցաւ ազգին հաւանութիւնն առնել, և Ունճեան Աբիկն այդ ծրագրոյն համակրեցնել: Օրմանեան որ կեանքն այսպիսի վանքերու մէջ անցուցած էր՝ Արմաշու վանահայր նշանակուեցաւ, ուր մնաց 7 տարի. իւր գործունէութիւնն սկստաւոր և ապարդիւն պիտի ըլլար՝ եթէ իրեն օգնական չկարգուէր հմտալիցն Եղիշէ Դուրեան: (տես Մասիս 1907 Յունիս թիւ 31):

1896ի ջարդերուն Ազգն չկարողացաւ Արմաշու ծախսն հոգալ, զի ողբացեալ Աբիկ Էֆ. այդ հաստատութեան մեծ պաշտպանն՝ բանտն էր, ուստի Օրմանեան փախաւ եկաւ ի Կ. Պօլիս, ու տիրահոգակ Քարթողիմէոսի Տեղապահութեան օրով աշխատեցաւ Եզիպտոսի առաջնորդութեան պարարտ պաշտօնն ձեռք բերել:

Այս ատեններն պատրիարքական թափուր աթոռն բազմելու եպիսկոպոս կը փնտռուէր, և Տատեան Յա-

րութիւն փաշա Սուլթանի կողմանէ ըստ օրինի ընտրութիւն կատարել տալու կոչուած էր: Եպիսկոպոսաց մէջ աչքի զարնողներն իբրեւ Խզմիլեանի համակիր արատաւորուած էին, և Բարթողիմէոսի ու նմանեաց ընտրութիւնն Ազգին կողմանէ կարելի չէր, իբրեւ չէզոք կը մնային Սեբաստիոյ ալեգարդ Պետրոս Արք. Եպիսկոպոսն որ իբրեւ հին խստակրօն եկեղեցական սիրելի էր ազգին ու յարգելի Կառավարութեան, և Օրմանեան՝ որ իբր վանքերու մէջ մեծցող ոք չէզոք համարուած էր, ուստի և դիւրաւ վարելի:

Տատեան անգամ մը միւշն տեսաւ Օրմանեանն և մեծ համակրութիւն չունեցաւ անոր մասին, և Պետրոս Արք. Եպիսկոպոսի պատրիարքացման կողմն էր աւելի, սակայն Օրմանեան յաջողեցաւ անուղակի կերպով համոզել տալ փաշան թէ՛ նա (Պետրոս Արք. Եպիսկոպոս) ինքզինքն չկարենալ կառավարելու չափ ծեր էր, թէ՛ Օրմանեան իր ձեռքն լաւ գործիք մը կ'ըլլայ ու իր հրամաններով կը շարժէր, համոզուեցաւ Յարութիւն փաշան ու անոր պատրիարքացումը յաջողցուց: Օրմանեան պատրիարքական աթոռն ելնելուն մոռցաւ զինքն ընտրող Ազգն ու ընտրել տուող Արթին փաշան, և անմիջապէս Համիտի ձեռքն գործիք եղաւ: Յարութիւն փաշա ընտրութենէն քիչ վերջ զգաց իր սխալն, ու ամեն ատեն որ Օրմանեանի ողւէ մի շահատակութիւնն լսէր՝ կ'ըսէր. «Չարաչար սխալեցայ, անիծեալ ըլլայ այն օրն որ զայն յանձնարարեցի, ես Ազգին դժբաղդութեան պատճառ եղայ, մեղայ Աստուած..... և այլն»:

Թուեմք աստ համառօտակի Օրմանեանի պատրի-

արքական աթոռն բարձրանալէն իվեր 12 տարուան մէջ իր գործունէութեան արդիւնքներն:

Ա. — Օրմանեան Սահմանադրութիւնն րադեց. — Արդէն Օսմ. Կառավարութիւնն բաւական ժամանակէ իվեր կ'ուզէր Հայոց Սահմանադրական իրաւունքներն խլել և յաջողած էր ինչ ինչ սեղմումներ յառաջ բերել, սակայն պատրիարքներն և Ազգ. Իշխանութեան վարիչներն պահապան էին այդ օրինաւորքին և սկզբմամբ ոչինչ կ'ըսուած էր: Բարթողիմէոսի տեղապահութեան օրով կառավարութիւնն Սահմանադրութեան վերաքննութեան խնդիրն մէջ ցգեց, այդ նպատակաւ Յանձնախումբ մը կազմուեցաւ, սակայն գործունէութիւնն առկախ մնաց, և բնականաբար մինչ նորոյն վաւերացումն՝ հինն կը պահէր իր բովանդակ ոյժն: Օրմանեան իր հանդիսաւոր ուխտին օրինական բանաձևն փոխելով՝ «վերաքննալ Սահմանադրութեան» վրայ ըրաւ իր ուխտն, և քանի որ այն մէջ տեղ չկար՝ Օրմանեան ինքզինքն արտօնեալ զգաց ուզածին պէս վարուելու:

Օրմանեանի պատրիարքական զահն բարձրանալէն իվեր կառավարութիւնն սկսաւ իր ծրագիրն ի գործ դնել, օղտուելով անոր համակերպող թուլութենէն, ու այժմ նոյն իսկ Սահմանադրութիւն բառն ջնջելով՝ Ազգ. պատրիարքարանի Օրինագիրք կ'անուանեն զայն Ազգային թերթերն:

Օրմանեանի ընտրուելէն իվեր երբեք Ազգ. ժողով գումարած չէ. և ատոր հետեանօք տարիներով կազմալուծեալ ժողովներով վարած է Ազգ. գործերն: Վարչական ժողովներն փոխան 14 անգամոց՝ 5-7 ժողովական

ունէին միայն և ատոնը ալ Դրան պաշտօնեայնեք, շքանշանի սիրահար վաճառականներ, և Ազգին աչքէն ինկած մի քանի վարկարեկ եկեղեցականներ էին՝ ու ասոնք 2ի տեղ՝ 9 տարիներ գործեցին. և 1906ին այդ Վարչական ժողովներն՝ վերակազմելու համար փոխան Ընդ. Ժողով գումարելու՝ Օրմանեան Դրան հետ համաձայնութեամբ և մի քանի երեսփոխանաց իբր թէ հաւանութեամբ՝ ընտրեց նմանօրինակ մարդոցմէ Ազգ. այդ Գերագոյն երկու ժողովներն, յորս ոչնչութիւններ և ըստ Սահմանադրական օրինաց դեռ բաւական տարիք չունեցող երիտասարդներ ալ կան... բաւէ որ դոքա Դրան և Օրմանեանի համակիրներն են:

Ստոյ կաթողիկոսի ընտրութիւնն կանխաւ Դրան կողմանէ սրբազրուած ցուցակի մը վրայ կատարուեցաւ, իսկ վաւերացումն փոխան Ընդ. Ժողովոյ բովէն անցնելու՝ խառն ժողովն կատարեց:

Քաղ. և Կրօնական ժողովներէ անուանեալ խորհուրդներու (Ուսումն. Տնտէս. ևն.) անդամոց թիւերն պակսելուն՝ Օրմանեան իր հլու հպատակ դատարկութիւններով կը լեցնէր թիւն, ու այդպէսով ունեցաւ միշտ ամբողջական թիւօք՝ ոչնչութիւններէ բաղկացեալ և իրեն գործիք ու մեղսակից մարդերօք խորհուրդներ:

Գաւառաց մէջ Երեսփոխանութիւնն անուանական գոյութիւն ունի, սակայն իրենց որոշումներն շատ անգամ անգործադիր կը մնան, իրենց ընտրած առաջնորդներն իսկ եթէ հաճելի չեն կառավարութեան՝ ընտրութիւնն կը բեկանի. օրինակ Ներսէս եպիսկոպոս Ասլանեան՝ որ Պուլկարիոյ առաջնորդը ընտրուեցաւ, սակայն Դուռն չհաս-

տատեց. և ընդհակառակն տիրաճուղակ Բարթողիմէոսի ձեռնասուն Արխատիէան բռնի առաջնորդ ընտրուեցաւ Ամասիոյ, ուր ամեն կարգի շահատակութիւններ, նոյն իսկ բռնանգումներ ընել տուաւ:

Թաղական խորհրդոց ըստ օրինի քուէարկութեամբ կազմութիւնն իսկ վերցած է՝ և Պատրիարքն ինքն, իրեն համակիր տափակութիւններով կը կազմէ առժամանակեայ թաղ. խորհուրդներ՝ որք յաւերժական կը մնան:

Ի մի բան Սահմանադրական ընտրութիւն, ժողովրդային ձայն, քուէ, ևայլն իսպառ բարձուած են շնորհիւ Օրմանեանի համակերպող քաղաքականութեան:

Բ. Օրմանեան Ազգ. բազմադարեան իրաւունքներն մի առ մի վրայ տուաւ. — Յառաջ քան Սահմանադրութեան հաստատութիւնն իսկ հայ եկեղեցականք անբունարարելի էին և կառավարութիւնն զանոնք դատելու և պատժելու գործն Պատրիարքարանի կը թողուր. այժմ շնորհիւ Օրմանեանի թուլութեան որեւէ կրօնաւոր կը ձերբակալուի, կը բանտարկուի, կը դատուի ու կը դատապարտուի կառավարութեան կողմանէ:

Եկեղեցականք առաջի դատարանի առանց երդման կը վկայէին, այժմ անոնցմէ ալ օրինական երդում կը պահանջուի:

Երեսփոխանութիւնը և Մահերու վկայագրերն թաղ. խորհրդոց կողմանէ կը տրուէր՝ այժմ Մոյսրարեկոր տրուած է այդ իրաւասութիւններն:

Պատրիարքարանի վկայութիւնը իբր բացարձակ ճշմարտութիւններ ընդունելի էին, այժմ քննութեան ենթակայ են և շատ անգամ առ ոչինչ կը համարուին:

Պատրիարքարանի Թագրիրենը և խնդիրներն ի նկատ կ'առնուէին և կամ զոնէ քաղաքավար պատասխանով մը կը մերժուէին, այժմ ընդհանրապէս պատասխան իսկ չեն տար և բերող բարապանն կը վըռնտեն ու երբեմն ալ կը ծեծեն:

Օրմանեանի օրով քանիցս նոյն իսկ պատրիարքարանն խուզարկուեցաւ ոստիկանութեան կողմանէ և նա գրեթէ անտարբեր մնաց:

Գ. Օրմանեան Ազգի բողոքներն խեղդեց. — Ազգին ստիպման վրայ Օրմանեան երկիցս հրաժարման սպառնալիօք ազգին ամենակարեւոր բողոքներն չեղկայեց և տուն քաշուեցաւ, ըսելով թէ՝ «մինչև այդ խնդիրներն չկարգադրուին չեմ կրնար Պատրիարքարան երթալ». իրաց այս ձգտեալ վիճակն մի քանի ամիս տևեց, սակայն ապա դրամական պարզենք ընդունելով իր գործին զլուխն սնցաւ:

Սաանոյ Բ. կոտորածի (1903) տեղեկագրերն եկած էին. Սուլթանն 300 ոսկի ղրկելով այդ թուղթերն ուզեց, առաւ, և ժողովականներն անոնց ծայրն իսկ չտեսան (տես՝ «Ազգ.» Շաբաթ. 1908 մարտ 2 թիւ 49 ի Պոսթին):

Աղթամարայ պատմական եկեղեցւոյն հրաշակերտ գմբէթն թուրքերն քանդեցին, Վասպուրականէն տեղեկագրեր, բողոքագրեր տեղացին, բայց Օրմանեան բողոք մ'իսկ չըբաւ, զուցէ դրամի ուժով պապանձեցաւ:

Դ. — Օրմանեան Ազգ. սևտուկներն շահագործեց և շահագործիչ տուաւ իրեններուն. խրիմեանի պատրիարքութեան օրերէն իվեր Պատրիարքարանն իրեն յատուկ կառք

չունէր, և արդէն պէտք ալ չկար, զի պատրիարքներն Պատրիարքարանի մէջ և կամ անոր մօտերն կը բնակէին, և այցելութեանց համար պատշաճ կառք կը վարձուէր: Օրմանեան չհեռացաւ երբէք իր տունէն ու երթեկի համար ամսական 18 ոսկւոյ ծախս մը բարդեց Պատրիարքարանի սնտուկին վրայ:

Նպաստից յանցնածողովի սնտուկն Օրմանեան տարիներով առանձինն վարեց, առանց հաշուետուութեան... և երբ նպաստներն վերջ գտան ու սնտուկն դատարկեցաւ Յանձնաժողով մը կազմուեցաւ...: Այս սնտուկէն նպաստներ տրուած է շատ անգամ իրեն համակիր վարդապետաց և վարժապետաց:

Իզմիրլեանցի մրցանակներն կը տրուին շատ անգամ իր աշակերտ վարդապետներուն և կամ իրեն ինկարկու տափակութիւններուն:

Ողբացետ Թավշանճեանի քարոզներու մրցանակն իրեններուն բաժնեց, իբր թէ անոնց զրուածոց յետ քննութեան: Թավշանճեան զայս զգալով ինքն անձամբ կատարեց գոհոյի դէմ զրուածներու մրցանակաբաշխումն:

Տարագրելոց Յանձնաժողովն՝ որ կազմուած էր՝ իրենց երկիրն աքսոր ղրկուած ազգայնոց գոյքերու ու հաշիւներու պաշտպան կանգնելու համար, իրեն Ատենապետ ունեցաւ Օրմանեանի մի ազգականն՝ որ այդ խեղճերու արեան գին զումարէն 3000 ոսկի խորած է, կ'ըսուի:

Օրմանեանի ամենասիրելի աշակերտն Մշոյ առաջնորդութեան ատեն կարօտելոց համար հացագին ղըրկուած 160 ոսկին իւրացուց: Առ այս Մուշէն եկած

թողորքներուն վրայ Ազգ. թերթերն իրար անցան, ու քննութիւն պահանջեցին. Օրմանեան Նպաստից Յանձնաժողովոյ անուանական անդամներուն իբր թէ վաւերացնել տուաւ այդ հաշիւն. Մշեցիք և թերթերն աւելի յուզուեցան, և իւրացեալ գումարի հատուցումն պահանջեցին. Օրմանեան յուսահատ զրաքննութեան դիմեց և արգիլել տուաւ այս խնդրոյ մասին որեւէ բան չգրել...

Դեռ չէ լուսարանուած թէ ինչ եղած է փարիզաբնակ Ա. Խօնէսը ու ի նպաստ Զէյթունի Որբանոցին (1904ին) Օրմանեանի ղրկած 14.450 ֆր. ի և ապա (1905ին) ղրկած 200 ոսկւոյ գումարներն, քանի որ այդ Որբանոցն առ ի չգոյէ հասոյթի փակուեցաւ. և ո՛վ գիտէ դեռ որչա՞փ այդպիսի գումարներ կան՝ որոց ինչ ըլլալն դեռ յայտնի չէ (տես Ռազմիկ լրագիր Ֆիւլպէի, 12 մարտ 1908 թիւ 202):

Պատրիարքարանի նախորդ գործակատարի միջնորդութեամբ որեւէ ազգայնի գործ առանց վճարքի չէր կրնար կարգադրուիլ, նոյն իսկ ընտրեալ Առաջնորդաց Պէրաքներն առանց 10—30 ոսկի վճարքի ձեռք չէին անցուէր, և այս ամենն անշուշտ գիտակցութեամբ Օրմանեանի:

Ե. — Օրմանեան կառավարութեան աշակցեցաւ Ազգ. Դաստիարակութեան գործոյն վնասելու. — Ի վաղուց կառավարութիւնն հաշտ աչօք չէր նայէր մեր Ազգ. դաստիարակութեան գործոյն փայլուն և յառաջադիմական վիճակին, ամենէ աւելի իւր աչքին փուշն էին Միաց. Ընկերութիւնն որ Հայաստանի մէջ վարժարաններ կը պահէր, և Կ. Պօլսոյ Կեդրոնականն՝ ուր

կը պատրաստուէր զարգացեալ ու ազատաշունջ զգացումներով օժտուած երիտասարդութիւն մը: Օրմանեանի մը պատրիարքութիւնն յարմար դատուեցաւ այդ երկու կարեւոր հաստատութիւններն տապալելու: Կառավարութիւնն Միացեալի եկամուտներն ցամքեցնելէ ետք՝ զայն բնաջինջ ընելու հարուածն տուաւ ի ձեռն Որմանեանի և դորա հետեանօք փակուեցան անկէ կախում ունեցող վարժարաններն: Կեդրոնականն որ այնչափ արդիւնաբեր էր ի սկզբան՝ շնորհիւ իր հմուտ ուսուցչաց, Օրմանեան նսեմացուց զայն, իրեն համակիր խեղճուկ ու ջգային մարդուկներով ու անկեալներով լեցնելով զայն:

Օրմանեան տափակ ուսուցիչներն յանձնարարեց ու պաշտօնի կոչել տուաւ, ու կարողագորշներն որք զլուր ծով չգիտէին հալածեց:

2. — Օրմանեան Ազգ. Մանուկ կաշկանդեց ու զայն իրեն ենթախ ըրաւ. — Այն լրագրեր որք զինքն կը ջատագովէին անոնց կը վերապահէր Պատրիարքարանի լուրերու թարմերն, և զրաքննիչութեան դէմ պաշտպանութիւնն անոնց յատուկ էր. իսկ զինքն ու իր գործերն քննադատելու յանդգնողներն ո՛չ միայն իր շնորհներէն կը զրկէր, այլ և զայնս յուզողութիւն անհաշտ համար՝ պէտք եղած հրամաններն կուտար զրաքննութեան. որով կամայ ակամայ Լրագրերն իրեն գործիքներն ըրաւ:

Ե. — Օրմանեան Ազգ. բոլոր գործունէութիւնն իր ափին մէջ առնելով զայնս ջրատեց. — Օրմանեան Համիտի օրինակին հետեւելով՝ ամեն իշխանութիւն իր ձեռքն առաւ, ու այն ամեն ժողովներու ու Խորհուրդներու մէջ ուր ինքն չէր կրնար ըլլալ՝ իր մարդուկ-

ներն դրաւ ու անոնց միջոցաւ կը ղեկավարէր: Հաս-
տատութիւն մը որ երկար տարիներ իր ոսնձգութեանց
դէմ կեցաւ, ու այդ շրջանի մէջ փայլուն վիճակ մ'ու-
նեցաւ, Ազգ. հիւանդանոցն էր. սակայն վերջապէս նա
յաջողեցաւ և անդ իր մէկ ստոր միյնարիւն՝ թուրք
ոստիկանութեան մի գործիքն տնօրէն ղնել տալ... որոյ
գործունէութեան օրէն Հիւանդանոցի փայլն շիջաւ,
կարգն ու կանոնն խանգարեցաւ, եկամուտներն նուա-
զեցան և հակառակ պատասպարելոց թուէն 200 անձեր
պակսեցնելուն՝ այսօր անկեալ վիճակ մ'ունի և պար-
տուց տակ կը հեծէ:

Ը. — Օրմանեան ոստիկանական խստութեանց ոյժ
տառաւ և նոյն իսկ գայնս քերպրեց. — Օրմանեանի
խորհրդով 40,000 զաւառացիներ իրենց բնա-
կավայրերն աքսորուեցան, և առ այս առանց որևէ
պատրաստութեան և իրենց ինչքերն հաւաքելու ու հա-
շիւներն փակելու ժամանակ տալու. ու այդ եղկելիներն
շատ անգամ մերկ ու բոկոտն, անօթի, քալելով և ոս-
տիկանաց հսկողութեան և անգթութեանց տակ ճանա-
պարհորդեցին, որով և բնականաբար իրենց կէսն երկիր
հասան: Ասոնց մէջ կային վերջնականապէս Կ. Պօլիս
հաստատուած ընտանիքներ որք որևէ կապ չունէին
այլևս իրենց երբեմնի ծննդավայրին հետ. այս խեղճե-
րուն շահերն պաշտպանելու պաշտօն ունեցող Տարա-
զրելոց Յանձնախումբի տխրահռչակ Ատենապետն՝ որ
մի ազգական է Օրմանեանի՝ այս գործէն հարստացաւ...:

Օրմանեան հաւանականաբար ընել տուած է այդ
աքսորն վրէժն լուծելու համար յաւուրս Սուլթան Մահ-

մուտի (1828) Կ. Պօլսոյ հայ կաթողիկոսներու Գաղատիա
աքսորման. իր նախնիք այդ աքսորեալներու մէջ գրա-
նուած են, և իրենց ընտանիքն ինչպէս այլ գաղատիա-
ցիներ եղած են միշտ հայու թշնամի... Օրմանեանց այս
աքսորի գործն իր մեծագործութիւններէ կը համարի
և պարծենալով ըսած է Հ. Մելեանին թէ՝ «Սրանք
գնացին և ազգի համար 40.000 զաւակ յարուցին»
(տես Մշակ թիւ 121 Յունիս 5, 1908):

Այս դէպքերէ վերջ ալ քանիներ աքսոր ղրկուեցան
միայն այն պատճառաւ որ Օրմանեան «Ես այս մար-
դուն վրայ վստահութիւն չունիմ» կ'ըսէր. յիշատակեմք
Մելքոն Կիրճեանն որ յանդգնած էր երբեմն իր եղբօր
մասին քննադատական յօդուած մը գրել...: Թուրքերն
իսկ զթալով այդ երիտասարդ զրազէտ ուսուցչի ու
անոր ընտանեաց՝ ուզեցին միջամտել և ազատել, սա-
կայն Օրմանեան աքսորումն պահանջեց, և այժմ նա
ընտանեօք Գասթէմունի կը գտնուի:

Հարիւրաւոր հայեր առանց հարցաքննութեան և
դատարան ելնելու ամիսներով բանտերն մնացին և Օր-
մանեան այս ապօրինութեանց դէմ չբողոքեց:

Թ. — Օրմանեան յոսկաւորուեց քաջութեամբ. — Օր-
մանեան փոխան ուղղապէս կամ Պատր. ի դորձակատարին
միջոցաւ Պալատին ու Իրան հետ բանակցելու և ի հարկին
Ազգին աւագանեաց աջակցութեան դիմելու, լրտեսներու
միջնորդութեան դիմեց միշտ, որպէս են Ռօպէր, Սիսակ,
Ֆէրիտ, Արամ Ատիւ Էֆ.ներն. որով այս աղտոտ
անձնաւորութեանց յառաջդիմութեան պատճառ եղաւ

ու անոնցմով ինքն ալ փայլեցաւ յաչս Համիտի, և այդ տխրահոգակ մարդկանց միջոցաւ պատժել տուաւ իր քաղաքականութեան քննադատներն:

Ժ. — Օրմանեան ժողովրդեան կրօնական զգացումն սպաննեց. — Հայն իբր կրօնական ազգ միշտ երկիւղած եղած է, բայց բնականաբար երբ իր կրօնի պետն զուրկ է այդ զգացումէ չկրնար զայն ներշնչել: Արդարեւ ինչպէս Օրմանեան կրնայ բարեպաշտիկ զգացումներ ներշնչել երբ ինքն չհաւատար, կը քարոզէ սկզբունքներ զորս չգործադրէր. կը պատարաքէ՝ և միշտ այլոց հետ քինախնդիր վիճակի մէջ է: Կը պատմեն թէ Համբարձման տօնի մը հանդերձեալ էր պատարագել Աղգ, Հիւանդանոցի մէջ, առաւօտուն կ'իմանայ թէ Պալատն թլփատութիւն կայ, ուստի այլ եպիսկոպոսի մը կը թողու պատարագելու հոգն ու ինքն կը վազէ Պալատ կ'երթայ, ուր կ'իմանայ թէ Քրիստոնէից այցելութիւնն յառաջիկայ շաբթուան թողուած է. ինքզինքն իր մտերմաց առջև արդարացնելու համար ըսեր է թէ՝ «կը կարծէի թէ այդ առթիւ ղրամական նուէր պիտի տրուէր շնորհաւորութեան գնացողաց»:

ԺԱ. — Օրմանեան իր գայրակեցոցիչ ընթացքով կրօնաշորաց գեղ օրինակ եղաւ. — Օրմանեանի կանանց հանդէպ ունեցած տկարութիւնն և մասնաւորներու հետ փոխադարձ ստէպ այցելութիւններն, նամանաւանդ իւսկիւտար ի Չամլըճա իտալացի դերասանուհիներու հետ ըրած հացկերոյթն, և այլ նմանօրինակ դէպքեր լեզու հանած են բարեպաշտիկ ժողովուրդն, ու կրօնաւորներն մանաւանդ երիտասարդ վարդապետներն երէս ելած են

ու անպատկառ կը շարունակեն իրենց շահատակութիւններն Կ. Պօլսոյ տաքուկ սալօններուն մէջ, մասնաւոր տիկնանց պաշտպանութեան ապաւենած և չեն ուզեր հեռանալ վոսփորի գեղածիծաղ ափերէն հովուելու համար գաւառաց անտէր ժողովուրդն: Եւ եղաւ ժամանակ մը որ Պօլսոյ մէջ 10 եպիսկոպոսներ ու 15 վարդապետներ կը վիտային և Օրմանեան չէր իսկ յանդգնէր զանոնք գաւառ ղրկել և յուղղութեան ածել, զի կը վախնար որ լսէր անհաճոյ պատասխաններ:

ԺԲ. — Օրմանեան ամուսնացեալ եկեղեցականութիւնն սպաննեց. — Հայ եկեղեցւոյ մէջ ժողովուրդի հովուութեան դերն ամուսնացեալ քահանայից անկէ, անոնք իբր ընտանեաց հայր օրինակ ըլլալու են այլոց. Օրմանեան միշտ կուսակրօններն յառաջ կը քաշէ, ամեն արարողութեան մէջ, Թաղում, Մկրտութիւն, Հարսնիք. իսկ քահանայից երկրորդական դեր մը կը տրուի, անոնց իրաւունքներն կը խլուին, ուստի և թշուառ կը մնան: Պօլսոյ մէջ ձերունազարդ քահանայներն երիտասարդ վարդապետաց ծառայներն են, և բնականաբար անոնք Կ. Պօլսոյ շահաւոր միջավայրն չեն թողուր գաւառներն երթալու համար. և եթէ այսպէս շարունակուի կուսակրօններու թիւն պիտի շատնայ և քահանայիցն նուազի, և մօտենայ Հոսովմական Եկեղեցւոյ, որոյ կը ճգնի վերածել կարծես մեր Աղգ. հին եկեղեցին:

ԺԳ. — Օրմանեան պատրիարքական շոքն սպաննեց. — Հայ պատրիարքունք միշտ պատկառանք կը ներշնչէին առ հասարակ ոչ միայն հայ հասարակութեան

այլ և ծառայող վրայ. այդ շուքն իսպառ բարձուած է այժմ:

Կրօնաւորք քաջածանօթ իր ներքին կենաց ոչ կը յարգեն և ոչ կը հնազանդին իրեն, ի վիճակի չէ իսկ ստիպել որ և է բանի մը համար քահանայ մը կամ վարդապետ մը. գալով եպիսկոպոսաց՝ անոնք բոլորովին ինքնիշխան են ու անոնցմէ քիչ շատ աչքի զարնողներն նոյն իսկ ուղղապէս յարաբերութեան կը մտնեն Դրան ու Պալատին հետ, և Պայրամից առթիւ շնորհաւորութեան կ'երթան Սուլթանին՝ Պատրիարքին նման: Օրմանեան այս ամենուն կը տոկայ:

Օրմանեան թէպէտ ի նպաստ Ազգին շատ քիչ բան կ'ընէ՝ սակայն իրեններուն համար նոյնն չէ. անոնց համար շարունակ պաշտօն, աստիճան, շքանշան կը մուրայ. իր եղբայրն Պալատան բժիշկ և Առողջ. Ժողովոյ անդամ անուանել տուած է. Տէր Ներսէսեանն Քաղաքապետական ժողովոյ անդամ, Ռօպէր էֆ.ն՝ սոսկ լրտես մը՝ Հասարակաց Շինութեանց նախարարութեան խորհրդական և այլն. անոնց ամենուն աստիճաններ և շքանշաններ առնել տուած է առանց մոռնալու իր քոյրերն և քեռայրներն. զինքն ղրուատողներու բան չ'իսկայեր. ու միշտ իւր անձնական քարթերով զանոնք կը յանձնարարէ, նոյն իսկ մասնաւորաց համար դատաւորաց կողմնակցութիւնն կը խնդրէ: Պայրամի երեք օրերն առաւօտէն մինջ և երեկոյ այցելութեանց կը շրջի, մինջ և իսկ երկրորդական և երրորդական պաշտօնէից որք միայն իրենց այցետոմսերնին կը ղրկեն: Առաջ պատուիրարքներն միայն Սուլթանին, Մեծ Եպարքոսին և երբեմն ալ կրօնից Նախարարին կ'երթային:

Օրմանեան իր շարունակական այցելութիւններով ու թիթեւօրիկ խօսակցութեամբ ծանձրոյթ ազդած է Թուրք աւագանիին որք զայն « հայոց ժիզուիր պատրիարքն » կ'անուանին: Օրմանեան շարունակ քարոզ կը խօսի, Պատարագ կ'ընէ, Թաղերն կը շրջի, մեծատուններն կը խնկարկէ, օրացոյց կը շինէ, Աստուածաբանական յօդուածներ կը գրէ, ամեն Հիւանդանոց երթալուն՝ որբերուն 20 օխայ շաքար կը բաժնէ, որբանոցի մը համար 40-50 դրշ. հանգանակող վարժարանաց սանուց կոնդակ կը գրէ, լրագրաց միջոցաւ ժողովրդէն շնորհաւորական այցելութիւն կը մուրայ, Դրան պահանջից վրայ շնորհակալեաց ուղերձներ կը ստորագրեն... վերջապէս միշտ շարժուն վիճակի մէջ է կ'ընէ ամեն ինչ իրաց առեալ պատրիարքութենէ:

ԺԻ. — Օրմանեան Երուսաղեմայ Միաբանութեան խառնակոյրիսն անցուց. — Արդարեւ Երուսաղեմայ Պատրիարքի ծերութեան հետեւանօք անդ անտեղութիւններ պատահած էին, և անոր հետեւանօք կուսակցութիւններ յառաջ եկած էին. Օրմանեան Սըրբազան փոխան այդ կուսակցութեանց մէջ տեղի ունեցած անջրպետն բառնալու և օրինազանցութեանց առաջն առնելու իր պարբերաբար ղրկած պատուիրակներով և գրով ու հեռագրաւ որոտացած հրահանգներով կիրքերն գրգռեց, և կուսակցութիւններն վառեց, ու մինջ և իսկ ոստիկանութեան ուշն հրաւիրեց մասնաւորներու վրայ, և այսպէս այդ Միաբանութիւնն յուզմանց մէջ պահեց տարիներով և ինքն « բաժանեալ տիրեցեց » ի սկզբունքով իր իշխանութիւնն անդ

տարածած է, առանց կատարեալ կարգ ու կանոն դնելու (տես Մշակ 1908 Յունիս 5, թիւ 121):

ԺԵ.— Օրմանեան փորձեց Սոյ կար. արուն չեւել. — Այո, երկար աշխատեցաւ առ այս, և կամ աւելի զայն Պատրիարքական աթոռին հետ կցելով՝ իւր անձին վրայ կեդրոնացնել այդ երկու իշխանութիւններն միալով միշտ ի Կ. Պօլիս. ի մի բան Հայ-Հռոմէականներու պետին նման ըլլալ Կարողիկոս-Պատրիարք: Յաջողած էր Դուռն համոզել առ այս. ուստի նախ ամեն կարգի դժուարութիւններ յարոյց Սոյ Կաթողիկոսի ընտրութեան դէմ, սակայն տեսնելով թէ՛ Ազգն շատ դժգոհ է իր այս դիրքէն, թողուց իր այս սև ծրագիրն... և յետ ընտրութեան Կաթողիկոսի ջանաց այդ աթոռն անշուք պահել... հակառակեցաւ Սահակ Բ. Կաթողիկոսի Պօլիս գալուն, ու երբ նա յաջողեցաւ գալ՝ անոր ներկայութիւնն անշուք ընելու ամեն միջոց ի գործ դրաւ. Նոյն իսկ ի պատիւ Սոյ Կաթողիկոսի՝ բարեյիշատակ Աբիկ Էֆ. յապարհան տրուած մեծ հաց-կերոյթն իր լրտեսներու միջոցաւ արգիլել տուաւ, ի նպաստ Սոյ Աթոռին եղած հանգանակութիւնն չյաջողցնելու համար ամեն ինչ ըրաւ, ու այժմ ամեն միջոց ի գործ կը դնէ աղքատ ու կարօտ պահելու համար այդ Աթոռ: Կաթողիկոսական իշխանութեան տակ գտնուած որբանոցներու ու վարժարանաց նպաստներն դադրեցուց, և Նոյն իսկ Կիլիկիոյ համար ղրկուած նպաստներն իրենց տեղն ու նպատակին չհասցնէր, որպէս փարիզաբնակ Ա. Իուանէսըուի ի նպաստ Զէյթունի որբանոցին ղրկած 14,450 ֆր. գումարն և այդ

քաղաքի ազգապատկան ջերմուկներու օթեւանի շինութեան համար յիշեալին կողմէ ղրկուած 200 ոսկին՝ ևն:

Սոյ Կաթողիկոսարանն փլատակներու վերածուած է և դորա շինութեան անփոյթ է Օրմանեան:

ԺԶ.— Օրմանեան վեհ. Հայրապետին՝ Հայրիկի՝ հրամանաց դեմ ըմբոստացաւ ու ակնար ընթացից դեմ բողոքեց. — Օրմանեան իր մի քանի խեղճուկ ու աղտոտ անցեալով վարկաբեկ կրօնաւորներով՝ իբր կրօնական ժողով՝ մի քանի Հայրապետական ամուսնալուծումներ ու օրոշումներ բեկանեց, երիտասարդ այրի քահանայից կրկնամուսնութեան ազատաշունչ կարծիքին դէմ բողոքեց, զիրար պսակող երկու այրի քահանայներն կարգալոյծ հռչակեց, և սովաւ անարգեց Հայրապետական իրաւասութիւնն ու կարծիքը:

Կ. Պօլսոյ Աթոռէն ազատուելով Ընդհ. Հայրապետական իշխանութեան տակ մտնել ուզող թեմերու ըղծից հակառակեցաւ, որպէս Ռումանիոյ, Պուլկարիոյ, յանդանեցաւ մինջև իսկ վեհ. Հայրապետին Եւրոպիոյ արքունիքներն ղրկած պատգամաւորութեան Ազգին ներկայացուցիչն ըլլալը հերքել, և այլն: Ողբացեալ Հայրիկ միշտ ներողամիտ աչօք նայած է այս Հռովմի մէջ սնած վատիկանեան Ռօտէնին:

ԺԷ.— Օրմանեան հայու սիրտ չկրէր. — Ջարդերու արիւն արցունքի ազդեցութեան տակ ամեն ոք զգացուցաւ ի Կ. Պօլիս և սա տեւեց ժամանակ մը: Ամեն տուններէ ի նշան սգոյ սեղանի ճոխութիւններն դադրեցան, Նոյն իսկ Ամանօրի աւանդական պտուղներն վերցան, կանայք իրենց արդուզարդերն թողուցին, թատրոն-

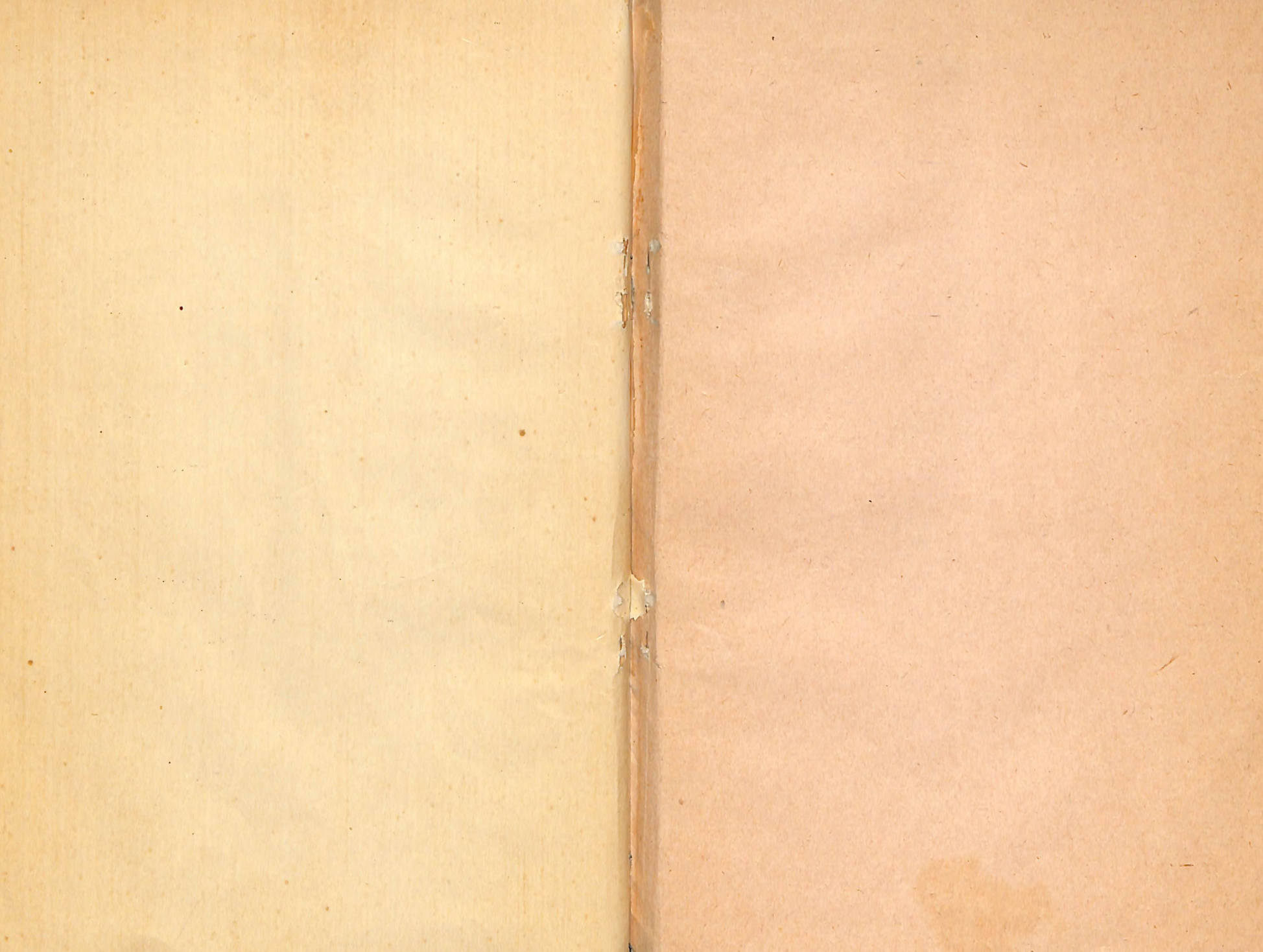
ներու և գրասալայրերու մէջ հայեր չէին տեսնուէր... սակայն Օրմանեան մնաց անտարբեր, շարունակելով իր զուարթ կատակաբանութիւններն ու քաղամպշտութիւնը, և միշտ ճոխ սեղանի առջեւ... հինգշաբթի երեկոյններն ճաշէ առաջ շրջապատուած իրեն համակրելի տիկնանց խմբով օղիի սեղանին շուրջը, և Կ. Պօլսոյ ամեն եկեղեցիներու տօնին այն գիւղն կը պատարագէր, ու ապա կ'ըներ այցելութիւններ, պտոյտներ, որպէս Չամլըճա, Պէնտերն, Յուշատէտէ, Քեաղըտ-հանէ և այլն. առանց կարդալու պայուսակով հետն տարած արիւն արցունք բուրոյ նամակներն որք օգնութիւն, պաշտպանութիւն, հաց և մերկութիւններն ծածկելու ցնցոտիներ կը խնդրէին... գուցէ սիրտն իրապէս քարեղէն է: Երբ մայրեր և քոյրեր իրենց բնտարկեալ զաւկի կամ եղբօր մասին Օրմանեանի միջամտութեան կը դիմէին և ոտքերն կը փարէին՝ զանոնք յետս մղելով՝ կը պատասխանէր՝ «ըրածնին է թող քաշեն»:

*
* *

Աւելորդ է երկարել Օրմանեանի շահատակութեանց արդէն երկար շարքն՝ ի չարին գործածելով Ձեր համբերատար ունկնդրութիւնն. այս ամեն ծանօթ են թրքահայոց և մանաւանդ պօլսեանականներու, սակայն երեւի թէ հեռուի սուրբն զօրաւոր է ի սկզբունքով՝ ի Ռուսահայս կը գտնուին եղբի իրեն ջատագովներ. արդարեւ վերջերս ի Տփղիս գումարեալ կաթ. Նախընտրական ժողովոյն աւելի քան 50 անդամոց մէջ գտնուեցան երեք անձեր որք յանդգնեցան պաշտպանել Օրմանեանը՝ հակառակ

ժողովականաց աւագ մեծամասնութեան անոր մասին տուած ջախջախիչ աննպաստ վկայութեանց, և առաջարկեցին Օրմանեանն եթէ ոչ առաջին թիկնածու՝ գոնէ երկրորդ քանտիտա ներկայացնել...:

Վերջապէս ժողովն իր ջախջախիչ մեծամասնութեամբ այն եզրակացութեան յանգեցաւ թէ՝ Օրմանեան ոչ թէ երկանուն այլ նոյն իսկ քառանուն ցանկէն դուրս ձգելու է: Արդարեւ անարգանք մը պիտի ըլլար Հայ Ազգին և իր բազմադարեան եկեղեցւոյն որ Հրովմի ծոցն սնած ու մեծցած, Վատիկանի զգացումներով սոցորուած մի անձ՝ որ հայու սիրտ ու զգացում չկրեր՝ և որոյ պատրիարքութիւնն Հայոցս համար այնչափ աղետալի եղաւ, բարձրանար ի գահ Մեծին Գրիգորի, Ներսէսի, Սահակայ, Ենորհալոյ, Աշտարակեցւոյ և Խրիմեանի... ոչ, թող գոնէ մեր Սուրբ Նախահարց այդ աթոռն որ այնչափ զոհողութեամբ պահուած է՝ չարատաւորի, ու անդ բարձրանայ ժամանակի ամենէ մեծ Հայ Եկեղեցական, Կ. Պօլսոյ Երկաթէ Նախկին պատրիարքն՝ Ազգանուէրն Իզմիրլեան:

ԳԻՆ 2 ՂՐԾ. ՈՂՋ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0343281

